

**Ігор Левчук,
аспірант кафедри теорії та
історії держави і права
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки**

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЮРЕМ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Зміст даної статті присвячений дослідженню матеріально-технічного та фінансового забезпечення тюрем Волинської губернії як складової частини тюремної системи Російської імперії в другій половині XIX століття. Проаналізовано зміст та ефективність утримання закладів позбавлення волі, арештантів та витрачання коштів державного бюджету в ході проведення в імперській Росії тюремної реформи. З'ясовано організаційні аспекти матеріально-технічного забезпечення закладів пенітенціарії на українській землях, що входили до складу Російської імперії. Зроблено висновки щодо основних причин неналежного фінансового забезпечення місць позбавлення волі та впливу цього фактора на подальші зміни в пенітенціарній системі у Російській імперії.

Ключові слова: матеріально-технічне та фінансове забезпечення тюрем, реформа пенітенціарної системи, Волинська губернія, Російська імперія.

Постановка проблеми. Незадовільний стан місць ув'язнення другої половини XIX століття є закономірним явищем, адже рівень сприйняття тюремної справи як загальноімперської у першій половині XIX століття ніколи не був справою загальнодержавною. Укази, які видавалися, носили в більшості епізодичний характер та застосовувалися тільки до того чи іншого закладу позбавлення волі так, наче аналогічні проблеми та питання не були актуальні в інших губерніях Російської імперії. Доцільність вивчення питання фінансування та матеріально-технічного забезпечення пояснюється схожістю явищ та процесів, які відбувалися у другій половині XIX ст., із процесами, які відбуваються сьогодні. Це стосується, в першу чергу, забезпечення правових гарантій захисту прав ув'язненого; реформування системи установа виконання

кримінальних покарань, пов'язаних з позбавленням волі; належного матеріального та фінансового утримання УВП.

Аналіз досліджень даної проблеми. Науковий інтерес до проблеми організації та функціонування пенітенціарної системи спостерігається у вітчизняних та зарубіжних вчених протягом тривалого часу. Історіографія проблеми представлена іменами Ф. Х. Ахмадєєва, І. Богатирьова, С. Л. Гайдука, М. М. Гернета, М. Г. Дєткова, Д. О. Дриля, О. Г. Колба, Дж. Кенана, В. М. Нікітіна, М. В. Осипова, О. О. Піонтковського, М. Ф. Прянішнікова, В. В. Россіхіна, І. М. Упорова, Б. С. Утевського, І. Фойницького, Є. Г. Ширвіндта, О. Н. Ярмиша, М. М. Яцишина та ін.

Виклад основного матеріалу. Незадовільний матеріальний стан існуючих місць позбавлення волі в другій половині ХІХ століття привернув до себе значну увагу російського законодавця (самодержавна вертикаль імперії). Недоліки системи стали прослідковуватись відколи було видано Уложення про покарання (1845р.), яким передбачалася градація розміщення арештантів. Згідно з Уложенням вона проходила за званням, статтю, віком, видом правопорушення.

Необхідність дотримання цієї градації, а також дрібне ділення арештантів на категорії (до 32 різновидів класифікації утримання) виступало однією з головних перешкод для пристосування тюрем до існуючих порядків та викликало необхідність у запровадженні нових. Це також унеможливило здійснювати якісний нагляд за арештантами в силу браку персоналу серед охоронців через недостатнє фінансове забезпечення тюрем в цілому.

Стан в'язниць, розподіл в них арештантів, існуюча система утримання в'язнів визнавались однаково незадовільними. Поодинокі тюрми, побудовані згодом, давали можливість для більш-менш правильного розподілу арештантів на категорії за родом злочинів, званням, віком і мірою вини. Але і в таких випадках розподіл не дотримувався, і як наслідок, постійно зустрічалися випадки тримання злочинців, що характеризувались різним

відношенням до закону та ступенем тяжкості вчиненого злочину. Навіть в одиночних камерах через брак приміщень одночасно перебували 2 або 3 арештанти. Значна ж частина в'язниць унеможлиблювала розподіл в'язнів за категоріями, особливо це спостерігалось у повітових тюрмах, які інколи складались всього з 3-5 камер. У цих камерах арештанти ніколи не розподілялися за категоріями, а тільки за статтю [1].

Як свідчить рецедивна практика, таке об'єднання арештантів, на нашу думку, було однаково шкідливим як для ув'язнених, так і для держави в цілому. Особа, яка потрапила в тюрму за підозрою у вчиненні легкого злочину, за короткий час під дією негативного впливу тюремного середовища отримує багатий запас злочинних знань та після звільнення, як правило, вчиняє новий злочин, при чому більш тяжкий. Основною причиною такого підходу було відносне переповнення тюрем Російської імперії. Загальна кількість ув'язнених осіб у 1867 році становила приблизно 45 000 осіб, тоді як максимальна місткість відповідала показнику не більше 40 000 осіб. Даний показник повинен також враховувати той факт, що стан кожної в'язниці Російської імперії був різний, навіть в межах однієї губернії. На утримання арештантів в рік витрачалося до 2 млн. рублів. Таким чином, середня вартість утримання кожного арештанта складала 46 рублів. Також слід враховувати, що ця цифра не бере до уваги той факт, скільки втрачає держава через втрату 45 000 здорових сил арештованих, які могли б принести дохід при правильно організованій їх роботі. Як влучно зазначив Гернет: "За ці чотири десятки рублів в рік, або за 3,5 рублів в місяць, арештантів – морили голодом, морозили, гноїли та душили в жахливих тюремних приміщеннях, лікували в переповнених в'язничних лікарнях або просто на брудній підлозі камери" [3, с. 520].

Одним із можливих засобів зменшення дотацій з боку держави для тюремної системи та покращення матеріального становища самих в'язнів могло б стати залучення арештантів до певного виду робіт. Однак на практиці така робота обмежувалась прибиранням камер, приготуванням їжі, пилкою

дров та іншими незначними роботами, які в сукупності займали справою дуже малий відсоток в'язнів. Також зустрічалися випадки, коли арештанти взагалі майже не були залучені до будь-яких робіт, де навіть приготуванням їжі займалися спеціально наймані працівники. Втім, практикою було доведено, що в тих губерніях, де під наполегливим контролем губерських керівництв роботи були введені, вони виконувались досить успішно [1].

Характерною рисою функціонування тюремних установ царизму в українських губерніях було їх постійне переповнення ув'язненими. Це мало місце і в 80-ті роки ХІХ ст. Якщо в цілому по країні перевищення кількості місць у них становило на 1 січня 1882 р. 24%, то на українських землях ситуація була ще складнішою. Так, на 957 місць у тюрмах Волинської губернії припадало 2146 арештантів (переповнення 120%) [2, с. 237].

Звідси можна зробити висновок, що Циркуляр про недопущення переповнення губернських і повітових місць ув'язнення арештантами, виданий Головним тюремним управлінням в 1879 році, так і залишився існувати лише на папері, без реальної можливості втілення його приписів у життя, не кажучи вже про реалізацію виконання більш складних завдань, таких як: розподіл арештантів в тюрмах, дотримання порядку їх утримання, харчове забезпечення, забезпечення їх роботами. Всі ці обставини привели до того, що адміністрація того чи іншого закладу позбавлення волі не могла діяти чітко відповідно до існуючої інструкції утримання ув'язнених під вартою.

Міністерство внутрішніх справ постійно інформувалось про переповнення в'язниць. Однак їх дії позбавляли місцеву адміністрацію можливості проводити в тюремних приміщеннях класифікацію в'язнів за будь-якими ознаками, в тому числі навіть за віком чи статтю ув'язнених. Тим не менше, міністерство робило певні кроки для покращення ситуації, зокрема видавало відповідні циркуляри, які, як правило не були підкріплені фінансово. Так, Циркуляр 1862 року вносив цікаве доповнення, що було відсутнє у попередніх циркулярах. Не маючи коштів, але розуміючи, що

зрушити питання з місця можна лише отримавши їх, міністерство рекомендувало губернаторам добути засоби від купців – членів тюремних комітетів. На членів цих комітетів з числа дворян міністерство не розраховувало через їх погане фінансове становище. Однак купці, згідно з положеннями Циркуляра, обмежувалися сплатою всього декількох рублів в рік, тому було необхідним домогтися від них більших внесків в тюремні каси. Ці припущення були наївними – видавити з купецьких кишень кошти, які державна влада не виділяла на утримання своїх в'язниць [3, с. 67-68].

До основних причин такого переповнення тюрем слід віднести той факт, що слідчі кидали у в'язницю людей часто без всякого на те приводу та тримали їх під арештом до початку слідства по півроку. Слідчі не несли відповідальності за неправомірно заарештовано людину та ув'язнювали будь-якого підозрюваного зразу ж в тюрму. Суди ж, які були зобов'язані розглядати скарги за неправомірно заарештовану особу, також ставилися без особливої уваги до подібних справ. Так, за словами М. М. Гернета, тільки одну четверту частину всіх ув'язнених осіб суд визнав винними, інші 75% людей утримувались у в'язницях без законних на це підстав [3, с. 68].

На забезпечення арештантів їжею теж особливої уваги з боку держави не зверталось. Так, передбачене скарбницею харчування арештантів, повинно було бути всюди одноманітним, але на практиці воно значно різнилося. В одних тюрмах навіть передбачене казною харчування не цілком доходило до арештантів як через зловживання тюремною владою своїми обов'язками, так і частково через безтурботність тюремних комітетів і відділень, які часто звільняли себе від зобов'язань належного утримання арештантів та допускали видачу їм кормових грошей на руки [4]. В інших же в'язницях, навпаки, забезпечення ув'язнених було доведено до такої надмірності, що арештанти мали по 2 ситні страви та пили чай 2 рази в день [5]. Були випадки, коли м'ясо та хліб доставлялися в такій кількості, що арештанти не будучи в змозі все з'їсти, продавали решту бідним людям та караульним в'язниці, викликаючи таким чином почуття заздрості як в одних, так і в

інших. За таких умов, дані обставини не лише не приносили ніякої користі, але й завдавали арештантам шкоду, викликаючи у них безпідставне почуття гідності обставинами, в яких вони опинилися [1].

Наведені вище факти швидше були винятками, куди частіше зустрічалися абсолютно протилежні випадки утримання ув'язнених. Так, наприклад, в 1879 році начальник Головного тюремного управління виявив в поліцейському будинку Коломінської частини міста Петербург у приготованій рибній ющі сміття, серед якого важко було знайти саму рибу [6, с. 13]. Дані випадки можна було зустріти не лише в центральних губерніях Російської імперії, а й в околичних, до яких, власне, і відносять Волинську губернію.

Наступною важливою проблемою, що впливала з недостатнього матеріально-технічного та фінансового забезпечення тюрем, було лікування хворих арештантів. Спеціальні притюремні лікарі існували лише в столичних та деяких губернських тюрмах, у всіх же інших місцях позбавлення волі цей обов'язок припадав на місцевих лікарів. У випадках коли у місті був лише один повітовий лікар, який в силу своїх інших обов'язків здійснював постійні виїди, арештанти взагалі залишалися без медичного догляду [1]. Не менш важливим було питання обмеження спілкування хворих в'язнів та здорових. В тюремних замках зустрічалися лікарські приміщення в задовільному стані, які надавали можливість розділити ці дві категорії людей, в інших же випадках, арештанти змушені були утримуватися разом. І тільки в окремих обставинах тяжкохворих ув'язнених відсторонювали та відправляли до місцевих лікарень, де для них були облаштовані спеціальні приміщення.

За умов браку коштів не могло і мови бути про корінні перевтілення тюремних частин в короткі терміни. На прикладі будівництва старих місць позбавлення волі, було доведено неефективність зведення тюрем із залученням лише техніків, без участі ознайомих з тюремною справою осіб, які б чітко могли уявити де, скільки і з якою метою були необхідні ті чи інші приміщення, не лише для дотримання норм законодавства щодо утримання ув'язнених, а й для успішної роботи цих закладів в цілому [1].

Будівництво нових в'язниць, утримання існуючої системи з послідовною перебудовою місць позбавлення волі та приведення цих будівель у відповідний стан шляхом виправлення та перепроектування залишався єдиним можливим успішним способом реформування системи в цілому. Саме тому державою був вибраний курс поступової перебудови каральних закладів, виходячи з наявних можливостей та умов. Але і цей етап реформування тюремної системи Російської імперії, який почався в 1879 року, виявився в результаті невдалим, оскільки реальні умови відбування покарання, не дивлячись на будівництво ряду нових тюрем, фактично не змінилися [7, с. 247]. Цей процес практично не відобразився на загальному негативному матеріальному стані переважної більшості російських тюрем. Тому начальник Головного тюремного управління Саломон, виступаючи у 1898 році, влучно заявив: "Успіхи, досягнуті з часу реформи у сфері тюремно-будівельній, мають окремий і випадковий характер. У багатьох тюрмах арештанти, як і колись, розміщені тісно, як і колись, є тюремні споруди, що тримаються якимось містичним з'єднанням частин, а головне, як і колись, існує як нормальний тип місця ув'язнення" [2, с. 237].

Аналогічну ситуацію можна прослідкувати і на території Волинської губернії, де арештантські приміщення у повітах при станових квартирах інколи могли знаходитися в льохах та землянках. Арештантські приміщення та тюремні будівлі інших місць позбавлення волі в губернії (Луцького тюремного замку, Ковельської тюрми) так само знаходилися в незадовільному стані та не відповідали нормам утримання в'язнів [8]. Ще одним важливим показником незадовільного стану тюремного питання у Волинській губернії були тюремні бунти. Не одиничними були випадки знущань тюремних працівників над арештантами та здійсненням опору останніх [9].

Питання якісного кадрового забезпечення у місцях позбавлення волі становило ще одну проблему функціонування пенітенціарної системи. Рівень престижу служби у тюрмі був доволі низький. Це обумовлювалося

перш за все незначним грошовим утриманням, передбаченим для стражників у багатьох місцевостях, в тому числі і у Волинській губернії [5].

Висновки. Необхідність реформування пенітенціарної системи в Російській імперії у другій половині XIX ст. була зумовлена не лише появою нових суспільних відносин, а й умовами перебування засуджених у місцях позбавлення волі та неможливістю їх виправлення. Разом з тим, неспроможність Російської імперії в належному матеріально-технічному та фінансовому забезпеченні пенітенціарних закладів не дозволила на практиці суттєво покращити стан справ у місцях позбавлення волі, де, окрім неналежних умов утримання засуджених, так і збереглася суттєва переповненість, а побутові умови, як і раніше, залишилися далекими від декларованих імперських нормативів.

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – ф. 442, оп. 100, спр. 209.
2. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX - на початку XX ст. / О. Н. Ярмиш . – Харків : Консум, 2001 . – 286 с.
3. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. 3-е изд. / М. Н. Гернет. – М.: Госюриздат., 1960. – Том второй. 1825 – 1870. - 1961. – 582 с.
4. Відомість про кількість коштів виділених на харчування ув'язнених. – ЦДІАК України. – ф. 442, оп. 770, спр. 10, арк. 181.
5. Циркуляр хозяйственного департамента 1867 г. о содержании тюрем за счет городских доходов – ф. 442, оп. 100, спр. 209, арк. 24-25.
6. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. 3-е изд. / М. Н. Гернет. – М.: Госюриздат., 1960. – Том третий. 1825 – 1870. - 1961. – 582 с..
7. Упоров И. В. Пенитенциарная политика России в XVIII–XX вв. Историко-правовой анализ тенденций развития: монография / И. В. Упоров. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 610 с.

8. Дело о неудовлетворительном состоянии Луцкого тюремного замка. – ф. 442, оп. 624, спр. 365, арк. 1-10.

9. Дело об издевательствах над заключенными. – ф. 442, оп. 32, спр. 995.

Левчук И. Материально-техническое и финансовое обеспечение тюрем в Волынской губернии во второй половине XIX века. Содержание данной статьи посвящено исследованию материально-технического и финансового обеспечения тюрем Волынской губернии как составляющей части тюремной системы Российской империи во второй половине XIX века. Проанализировано эффективность содержания учреждений лишения свободы, заключенных и расходования средств государственного бюджета в ходе проведения в имперской России тюремной реформы. Выявлены организационные аспекты материально-технического обеспечения учреждений пенитенциарии на украинских землях, входящих в состав Российской империи. Сделаны выводы относительно основных причин неудовлетворительного финансового обеспечения мест лишения свободы и влияния этого фактора на дальнейшие изменения в пенитенциарной системе в Российской империи.

Ключевые слова: материально-техническое и финансовое обеспечение тюрем, реформа пенитенциарной системы, Волынская губерния, Российская империя.

Levchuk I. Material, technical and financial support of prisons in Volyn region in the late nineteenth century. The content of the article is dedicated to the research of material, technical and financial support of prisons in Volyn region as part of Russian Empire in the late nineteenth century. The effectiveness of prisons and prisoners maintenance so as the expenditure of the state budget during the penal reform in imperial Russia are analyzed in the content. The organizational aspects of material and technical facilities of penitentiary in Ukrainian lands that belonged to Russian Empire are found. The conclusions about the main causes of inadequate financial prison support are made and the impact of this factor on the further transformation of the prison system in the Russian Empire is analyzed.

Keywords: material, technical and financial support of prisons, reform of the prison system, Volyn region, Russian Empire.